

ΕΡΕΥΝΑ

Η διερεύνηση της πνευματικότητας σε γενικό πληθυσμό της Θεσσαλίας

Ευθύμιος Τζούνης¹, Ευρυδίκη Παπασταύρου², Μαρία Γκούβα³, Στυλιανή Κοτρώτσιου⁴, Θεοδόσιος Παραλίκας⁵, Ιωάννα Παπαθανασίου⁶, Ελένη Λαχανά⁶, Μαρία Τζούνη⁷

1. Νοσηλεύτης, MSc, Εργαστηριακός συνεργάτης τμήματος Νοσηλευτικής ΤΕΙ Λάρισας
2. Νοσηλεύτρια, MSc, PhD, Λέκτορας τμήματος Νοσηλευτικής Τεχνολογικό Πανεπιστήμιο Κύπρου
3. Νοσηλεύτρια, Ψυχολόγος, MSc, PhD, Επίκουρος Καθηγήτρια ΤΕΙ Ηπείρου
4. Νοσηλεύτρια, MSc, Εργαστηριακή συνεργάτης ΤΕΙ Λάρισας
5. Νοσηλεύτης, MPH, Καθηγητής εφαρμογών τμήματος Νοσηλευτικής ΤΕΙ Λάρισας
6. Νοσηλεύτρια, MSc, Καθηγήτρια εφαρμογών τμήματος Νοσηλευτικής ΤΕΙ Λάρισας
7. Καθηγήτρια Αγγλικών

ΠΕΡΙΛΗΨΗ

Εισαγωγή: Η πνευματικότητα αποτελεί παγκοσμίως ζήτημα υψίστης σημασίας. Η συνειδητοποίηση της σημασίας της, σε όλες τις εκφάνσεις του ανθρώπινου βίου, παρέχει ένα πλαίσιο, ώστε να μπορέσουμε κατανοήσουμε τον κόσμο και να αντιμετωπίσουμε τη ζωή. Σκοπός της παρούσας μελέτης είναι να διερευνήσει τα πνευματικά και θρησκευτικά πιστεύω του γενικού πληθυσμού της Θεσσαλίας.

Υλικό Μέθοδος: Συνολικά 393 Έλληνες πολίτες, κάτοικοι της περιοχής της Θεσσαλίας, συμπλήρωσαν το ερωτηματολόγιο. Η προσέγγιση του δείγματος έγινε τυχαία, μέσο χώρων εργασίας, σπιτιών και νοσοκομείων στην περιοχή της Θεσσαλίας. Ως ερευνητικό εργαλείο για την παρούσα μελέτη χρησιμοποιήθηκε το «The Royal Free Interview for Religious and Spiritual Beliefs». Η ανάλυση των δεδομένων έγινε με τη βοήθεια του στατιστικού πακέτου SPSS 12 χρησιμοποιώντας το τεστ για ανεξάρτητα δείγματα (t-test) και την ανάλυση διακύμανσης προς ένα παράγοντα (one way - anova).

Αποτελέσματα: Η μέση ηλικία όσων απάντησαν στο ερωτηματολόγιο ήταν τα 36,39. Από τους 393 συμμετέχοντες οι 149 (37,9%) ήταν άνδρες και οι 244 ήταν γυναίκες σε ποσοστό 62,1%. Το 95.9% του δείγματος δήλωσε πως είναι Χριστιανοί Ορθόδοξοι. Βρέθηκε πως σε ποσοστό

57.7% οι συμμετέχοντες έχουν τόσο θρησκευτική όσο και πνευματική κατανόηση της ζωής τους σε σχέση με το 11.7% αυτών που έχουν μόνο πνευματική. Βρέθηκε ότι όσοι έχουν τόσο θρησκευτική όσο και πνευματική κατανόηση σημείωσαν υψηλότερες τιμές στην πρακτική της πίστης από αυτούς που εξέφρασαν μόνο πνευματική. Επίσης όσοι από το δείγμα εξέφρασαν τόσο θρησκευτική όσο και πνευματική κατανόηση φαίνεται ότι πιστεύουν περισσότερο, πως μια πνευματική δύναμη ή ισχύ έξω από τον εαυτό τους, επηρεάζει τα παγκόσμια γεγονότα από αυτούς που εξέφρασαν μόνο θρησκευτική. Σε ποσοστό περίπου στο 85% όσων δήλωσαν ότι η προσευχή παίζει σημαντικό ρόλο στα πιστεύω τους. Δεκαέξι άτομα δήλωσαν πως βίωσαν μια επιθανάτια εμπειρία ενώ 165 ήταν όσοι δήλωσαν σίγουροι πως υπάρχουμε με κάποια μορφή μετά το θάνατο.

Προτάσεις-Συμπεράσματα: Τα ευρήματα αυτής της έρευνας αποδεικνύουν ότι η θρησκεία και η πνευματικότητα είναι ουσιώδεις και συμπληρώνουν τη ζωή όσων συμμετείχαν σε αυτήν. Η διαδικασία του να εξηγήσουμε αυτό που στην πραγματικότητα η πνευματική διάσταση περιβάλλει, είναι μια εξαιρετικά επίπονη διαδικασία

Λέξεις κλειδιά: Πνευματικότητα, Νοσηλευτική φροντίδα, Θρησκευτικότητα, Προσευχή

ΥΠΕΥΘΥΝΟΣ ΑΛΛΗΛΟΓΡΑΦΙΑΣ

*Ευθύμιος Τζούνης
Αγίας Φωτεινής 123
Ν. Ιωνία-Βόλος
e-mail: etzounis@yahoo.gr*

ORIGINAL PAPER

Exploration of spirituality in a general population in Thessaly

Efthymios Tzounis¹, Evridiki Papastavrou², Maria Gouba³, Stiliani Kotrotsiou⁴,
Theodosios Paralikas⁵, Ioanna Papathanasiou⁶, Eleni Lahana⁶, Maria Tzouni⁷

1. RN, MSc, Clinical Collaborator Nursing Department TEI Larisa
2. RN, MSc, PhD, Lectur Nursing Department Technological University Cyprus
3. RN, Psychology, MSc, PhD, Assistant Professor Nursing Department TEI Hepirus
4. RN, MSc, Clinical Collaborator Nursing Department TEI Larisa
5. Νοσηλεύτης, MPH, Clinical Professor Nursing Department TEI Larisa
6. Νοσηλεύτρια, MSc, Clinical Professor Nursing Department TEI Larisa
7. Teacher of English

ABSTRACT

Background: Spirituality is an international matter of high gravity. It is very important to understand its meaning and importance in all human reactions in order to be able to understand the world and deal with the difficulties of life. The purpose of this study is to distinguish and to make apparent the terms of religiosity and spirituality in a general population in Thessaly.

Design/participants: In order to have a reliable tool of measurement of spirituality and religiosity in Greece it was used “The Royal Free Interview for Religious and Spiritual Beliefs” questionnaire. In the study, 393 Greek citizens, living in Thessaly, completed the questionnaire, generally. The choice of the sample was at random, via place of work, homes and hospitals in the area of Thessaly.

Measurements/ results: The average age of participants was 36,39 years, 149 (37,9%) were men and 244 were women in a percentage of 62,1%. Moreover, 95, 9% of the sample stated that they were Christians Orthodox. It was found that in a percentage of 57,7%, the participants have as much of spiritual and religious understanding of their lives in a relevance of a 11,7 of those people who have only spiritual understanding. It was also, found that, people who have a high understanding of spirituality and religiosity had higher scores in the practice of faith in contrast to those who had only a spiritual understanding. It was also interesting that those who demonstrated both religious and spiritual understanding declared that they believe there is a spiritual power or force above them influencing the international facts. This was not the case

with the participants who declared only religious beliefs. 85% stated that praying plays an important role in their lives. Sixteen people stated that they have experienced a situation related to death while 165 were certain that we exist in some kind of form after death.

Conclusions: Findings from this study indicate that religion and spirituality are significant and fulfilling in the lives of the participants. The process to explain the importance of spirituality is difficult and painful.

KEY WORDS: Spirituality, Nursing care, Religiosity, Pray

CORRESPONDING AUTHOR*Efthymios Tzounis**Agias Fotinis 123**N. Ionia- Bolos**e-mail: etzounis@yahoo.gr***ΕΙΣΑΓΩΓΗ**

«**Η** τάση για πνευματική πίστη αποτελεί την πιο πολύπλοκη και ισχυρή δύναμη του ανθρώπινου νου και κατά πάσα πιθανότητα, αναπόσπαστο μέρος της ανθρώπινης φύσης». ¹ Τις τελευταίες δεκαετίες, η επιστημονική κοινότητα έχει ασχοληθεί εκτεταμένα με τις έννοιες της πνευματικότητας και της θρησκευτικότητας, τονίζοντας ότι πολλοί είναι αυτοί που συγχέουν τις δύο έννοιες. Ενώ η θρησκευτικότητα αναφέρεται στη θρησκευτική συμμετοχή και την ενεργή άσκηση θρησκευτικών καθηκόντων, ορισμένοι θεωρούν πως είναι επιστημονικός εφιάλτης να προσπαθήσει κάποιος να ορίσει την πνευματικότητα², καθώς υπάρχουν

τόσοι ορισμοί όσοι και αυτοί που προσπαθούν να την ορίσουν.³ Εντούτοις, όποιες προσπάθειες έγιναν μεταξύ των ειδικών προκειμένου να συμφωνήσουν σχετικά με τη φύση της πνευματικότητας είχαν σημαντικά ποσοστά αποτυχίας.⁴

Σκοπός της παρούσας μελέτης είναι να διερευνήσει τα πνευματικά και θρησκευτικά πιστεύω του γενικού πληθυσμού της Θεσσαλίας. Αυτό που πρέπει να γίνει κατανοητό είναι ότι, η πνευματικότητα έχει τόσο θεωρητικό όσο και πρακτικό επιστημονικό υπόβαθρο. Πολλοί άνθρωποι δηλώνουν φανερά την πνευματικότητά τους χωρίς να έχουν καμία σχέση με τη θρησκευτικότητα. Η πνευματικότητα είναι

μια έννοια που αναγνωρίζεται συνολικά από πολλές επιστημονικές ειδικότητες, όπως γιατρούς, νοσηλευτές, θεολόγους, κοινωνιολόγους, βιολόγους κτλ.⁵

Πνευματικότητα: Ορισμοί και εννοιολογική προσέγγιση

Ο Παγκόσμιος Οργανισμός Υγείας αναφέρει: «Μέχρι σήμερα τα επαγγέλματα υγείας ακολουθούσαν κατά ένα μεγάλο μέρος ένα ιατρικό πρότυπο, το οποίο επιδιώκει να θεραπεύει τους ασθενείς εστιάζοντας στα φάρμακα και τη χειρουργική επέμβαση. Με τον τρόπο αυτό έδιναν μικρότερη σημασία στις πνευματικές πεποιθήσεις και τη δύναμη της πίστης στη διαδικασία της θεραπείας, στους γιατρούς και τη σχέση γιατρού – ασθενή. Αυτή η μηχανιστική άποψη για τους ασθενείς δεν είναι πλέον ικανοποιητική. Οι ασθενείς και οι γιατροί έχουν αρχίσει να συνειδητοποιούν την αξία των στοιχείων όπως η πίστη, η ελπίδα και ο οίκτος στη θεραπευτική διαδικασία».⁶

Η θρησκευτικότητα και η πνευματικότητα, μαζί ή χωριστά, παρέχουν ένα πλαίσιο, ώστε να μπορέσουμε να κατανοήσουμε τον κόσμο και να αντιμετωπίσουμε τη ζωή.

Το Oxford English Dictionary (1989) αποκαλύπτει την πραγματολογική διάσταση της πνευματικότητας αναφέροντας πως είναι «η ποιότητα ή η κατάσταση του να είσαι πνευματικός» και πνευματικός σημαίνει «σχετικός με το πνεύμα». Το

πνεύμα, στη συνέχεια, είναι «η ζωτικής σημασίας αρχή στο άτομο», «ο ουσιαστικός χαρακτήρας του ενός», είναι «η φύση ή οι ιδιότητες», «μια ειδική τοποθέτηση ή κλίση του μυαλού, που χαρακτηρίζει τους ανθρώπους».⁷

Ο Μπαμπινιώτης (2004) στο λεξικό περιγράφει την πνευματικότητα ως «το να έχει κάποιος/ κάτι πνευματικό περιεχόμενο» και πνευματικό είναι «αυτό που σχετίζεται με το πνεύμα». Το πνεύμα είναι το άυλο μέρος της ανθρώπινης ύπαρξης, σε αντιδιαστολή με το σώμα.⁸ Με τον ορισμό αυτό φαίνεται πως συμφωνεί και ο Dickinson (1975) ο οποίος θεωρούσε την πνευματικότητα ως το αντίθετο του βιολογικού και του μηχανικού τονίζοντας, ότι είναι πολύ δύσκολο το να προσπαθεί κάποιος να αποδείξει, αν υπάρχει ή δεν υπάρχει πνευματικότητα.⁹

Οι Yawar και John (2001), παραθέτοντας τον συγκεκριμένο ορισμό τονίζουν, πως, όταν αναφερόμαστε στην πνευματικότητα, ουσιαστικά γίνεται λόγος για τους τρόπους, με τους οποίους οι άνθρωποι εκπληρώνουν αυτό που θεωρούν, πως είναι ο σκοπός της ζωής τους.¹⁰ Στο ίδιο περίπου πλαίσιο κινείται και ο ορισμός της Sulmasy (2002) λέγοντας πως η πνευματικότητα είναι «ο τρόπος, με τον οποίο οι άνθρωποι κατανοούν τις ζωές τους λαμβάνοντας υπόψη το απόλυτο νόημα της ζωής και τις αξίες». Σημειώνει επίσης, ότι η

πνευματικότητα πολύ συχνά εξισώνεται και συγχέεται με τη θρησκευτική πίστη. Εντούτοις, προκειμένου να γίνει σαφέστερη η διάκριση, ένας ευρύτερος και πιο συγκεκριμένος ορισμός της πνευματικότητας είναι : «η πνευματική ευημερία που αναφέρεται στην παρούσα πνευματική κατάσταση του καθενός».¹¹

Σύμφωνα με το Miller (1995), η πνευματικότητα μπορεί επίσης να συμβολίζει την εσωτερική ποιότητα, η οποία διευκολύνει τη συνεκτικότητα με τον εαυτό, τους άλλους ανθρώπους και τη φύση — μια σχετική ποιότητα που το κάθε πρόσωπο καθορίζει μεμονωμένα. Υπάρχει όμως και για τον συγκεκριμένο αρθογράφο ένας πιο παραδοσιακός ορισμός που περιλαμβάνει την αναγνώριση κάποιου και τη σχέση του με μια ανώτατη ύπαρξη. Ο Miller πιστεύει πως η πνευματικότητα είναι «η βασική ή η έμφυτη ποιότητα, η οποία υπάρχει σε όλους τους ανθρώπους και περιλαμβάνει την πεποίθηση για κάτι μεγαλύτερο από τον εαυτό και μια πίστη, η οποία επιβεβαιώνει θετικά τη ζωή».¹²

Ο Carson (1989) απ' την πλευρά του χωρίζει την πνευματικότητα σε δύο διαδικασίες με διαφορετική κατεύθυνση: μία οριζόντια και μία κάθετη. Η οριζόντια διαδικασία, όπως αναφέρει αναπτύσσει τη σχέση του ανθρώπου με το υπερφυσικό σε όλες τις καθημερινές δραστηριότητες. Η κάθετη διαδικασία ωθεί το άτομο σε μια πιο άμεση

επαφή με την ανώτερη δύναμη ή το υπέρτατο ον. Προτείνει, ότι για να αναπτύξει κάποιος την πνευματικότητά του, μπορεί να το κάνει διαμέσου της οριζόντιας διαδικασίας. Δίνοντας συγκεκριμένο παράδειγμα θεωρεί πως κάθε άνθρωπος καθορίζει την πνευματικότητα με όρους, όπως αυτούς των διαπροσωπικών σχέσεων, της τέχνης ή της μουσικής, χωρίς να έχει απολύτως καμιά σχέση με το υπέρτατο ον.¹³

Έρευνα που έγινε στο χώρο της Θεσσαλίας, σε ένα μικρό δείγμα (N=25) αποκλειστικά ηλικιωμένων ατόμων έδειξε ότι η θρησκευτική συνείδηση των Ελλήνων είναι βαθιά ριζωμένη στους αιώνες και κάτι τέτοιο ισχύει και στην εποχή μας.¹⁴ Από τις απαντήσεις που δόθηκαν μέσο συνεντεύξεων σε εκείνη την έρευνα, φαίνεται πως οι Έλληνες προσεγγίζουν περισσότερο την κάθετη διαδικασία της θεωρίας του Carson (1989) σε σχέση με την πνευματικότητα. Ενώ ο Carson προτείνει πως η ανάπτυξη της πνευματικότητας γίνεται διαμέσου της οριζόντιας διαδικασίας¹³ οι Έλληνες προτιμούν την αμεσότητα με το Θεό. Η θρησκευτική τους συνείδηση είναι τόσο έντονη που η πνευματική ωρίμανση περνά διάμεσου της σχέσης τους με την ανώτερη δύναμη, το υπέρτατο ον.

Ο Barnes και συν. (2005) έρχονται να συμπληρώσουν και να επιβεβαιώσουν τις προαναφερθείσες θεωρίες. Κάνουν λόγο για

τη χριστιανική πνευματικότητα, η οποία μεταξύ των έγχρωμων λαών, αποκτά συγκεκριμένη έννοια και έχει βαθιές ρίζες στην κοινότητα. Η χριστιανική πνευματικότητα αντιμετωπίζεται ως επέκταση του σταυρού του Χριστού: κάθετα, μέσω της αναγνώρισης της αγάπης του Θεού, τη δικαιοσύνη, το μυστήριο και την παράδοση στην κυριαρχία του Θεού, αλλά και οριζόντια, μέσω μιας επέκτασης της βασιλείας του Θεού μέσα από τον οίκτο (της συμπόνιας), τη θυσία, και την προσφορά υπηρεσιών στον κόσμο. Το πρόσωπο που χαρακτηρίζεται από αυτόν τον τύπο πνευματικότητας θεωρεί τον εαυτό του ως μέρος της ενεργούς, κυρίαρχης, λυτρωτικής δραστηριότητας του Θεού. Στην επέκτασή της, αυτή η ιδεατή κατάσταση της ανθρωπότητας στη χριστιανική κοσμοθεωρία είναι μια έκφραση των προθέσεων του Θεού, όπου η υγεία και η ευημερία λαμβάνουν σημαντικό ρόλο.¹⁵

Ο Willard (1990) περιγράφει τη χριστιανική πνευματικότητα ως το κέντρο της ιδέας για μια υπέρτατη ζωή που χαρακτηρίζεται από τις έννοιες της υπευθυνότητας, της κρίσης, και της ανάγκης για δικαιοσύνη.¹⁶ Αυτή η εκδοχή της πνευματικότητας συνδέει τη σχέση της ολότητας του ανθρώπου με έναν προσωπικό Θεό και τους άλλους ανθρώπους και εμποτίζεται με βαθύτατα ηθικά διδάγματα και ηθικές συνέπειες.¹⁷ Εξαιτίας αυτής της σχέσης, υπάρχουν και αυτοί που

αντιτίθενται στη οποιαδήποτε σχέση μεταξύ της πνευματικότητας και της υγείας. Τελευταία μάλιστα υποστηρίζουν πως αυτός που ενθαρρύνει τις θρησκευτικές πεποιθήσεις ενός ασθενή μπορεί πραγματικά να του κάνει ζημιά, ιδιαίτερα όταν ακούσια ενθαρρύνει την πεποίθηση ότι η ασθένεια οφείλεται σε ηθική ανεπάρκεια.¹⁸

Στο εγχειρίδιο νοσηλευτικής με τίτλο «Nursing concepts for health promotion» τονίζεται: «Σε κάθε άνθρωπο φαίνεται να υπάρχει μια πνευματική διάσταση, μια ποιότητα που υπερβαίνει το θρησκευτικό δεσμό, η οποία “αγωνίζεται” για έμπνευση, σεβασμό, δέος, νόημα και σκοπό για τη ζωή, ακόμη και σε εκείνους που δεν πιστεύουν στο Θεό. Η πνευματική διάσταση προσπαθεί να είναι σε αρμονία με τον κόσμο, προσπαθεί να δώσει απαντήσεις για το άπειρο και έρχεται ουσιαστικά να εστιάσει σε περιόδους συναισθηματικής πίεσης, φυσικής ασθένειας, απώλειας, πένθους, και θανάτου».¹⁹

Όταν ο άνθρωπος βρίσκεται κοντά στο θάνατο, πλήθος πνευματικών και υπαρξιακών ανησυχιών προστίθενται στην έκπτωση των φυσιολογικών λειτουργιών. Πραγματικά, σε περιόδους ασθένειας, θέματα ζωής και θανάτου μπορούν να εμφανιστούν ακόμα εντονότερα στη συνείδηση ενός ασθενή. Αυτό ισχύει ιδιαίτερα: α) στη μαιευτική και τη

γυναικολογία, η οποία ουσιαστικά φέρνει τους ανθρώπους στη ζωή αλλά και τη σταματά με τις αμβλώσεις β) στην ανακουφιστική και παρηγορητική φροντίδα, η οποία ασχολείται κατά ένα μεγάλο μέρος με το τελικό στάδιο της ζωής ενός ανθρώπου στον κόσμο, και γ) στην ψυχιατρική, η οποία επιδιώκει να βοηθήσει τους ανθρώπους που δεν συνδέονται πλέον με λειτουργικό τρόπο με τον κόσμο.²⁰

Η προσέγγιση της πνευματικότητας μέσω της ασθένειας μπορεί να μην είναι μόνο ένα θέμα επιστροφής στη φυσική ή διανοητική υγεία, αλλά ένα ταξίδι προς το διαφωτισμό.²¹ Ο Kirschner (2003) αναφέρει τα εξής: «Κατά τη διάρκεια περισσότερων από 50 ετών δημόσιας άσκησης της οικογενειακής ιατρικής πρακτικής, γνωρίζω πως οι ασθενείς μου έχουν διάφορες θρησκευτικές και πνευματικές πεποιθήσεις. Πριν από πολύ καιρό, συνειδητοποίησα πως δεν μπορώ να είμαι όλα τα πράγματα για όλους τους ανθρώπους. Αυτό που μπορώ να κάνω είναι να είμαι ο εαυτός μου. Ασκώ τον κοσμικό ανθρωπισμό και τον ηθικό πολιτισμό, αλλά σέβομαι τα συστήματα πεποίθησης των ασθενών μου και δεν προσπαθώ να τους προσηλυτίσω στα δικά μου. Ποτέ “δεν παίζω το Θεό,” αλλά λέω στους ασθενείς μου “Ελπίζω ο Θεός [σας] να καθοδηγεί το χέρι μου. Λέω στους φοιτητές μου ότι δεν πρέπει να φροντίζουν πνευματικά μόνο τους ασθενείς, πρέπει να

φροντίσουν και τους εαυτούς τους. Επομένως, αυτή η σχέση ασθενή - θεραπευτή μπορεί να περιγραφεί ως μια μορφή πνευματικότητας».²²

Μεθοδολογία

Δείγμα

Το δείγμα της έρευνας (N=393) αφορούσε πολίτες οι οποίοι ήταν όλοι γνώστες της ελληνικής γραφής και γλώσσας. Προϋπόθεση για τη συμπλήρωση του ερωτηματολογίου ήταν η συμπλήρωση του 18 έτους ηλικίας. Από το δείγμα αποκλείονταν τα άτομα που είχαν διαγνωσμένη άνοια και ήταν ανίκανοι να κατανοήσουν το πρωτόκολλο. Σε όλους τους ερωτώμενους δόθηκε μια περιληπτική εξήγηση για το σκοπό και το στόχο της έρευνας, παρέχοντάς τους ταυτόχρονα και ένα έντυπο το οποίο είχε το σήμα του Πανεπιστημίου Θεσσαλίας, το όνομα του ερευνητή, τον υπεύθυνο της έρευνας αλλά και τον τίτλο της έρευνας. Η δειγματοληψία έγινε με τυχαίο τρόπο και διήρκησε από τον Απρίλιο έως το Νοέμβριο του 2007.

Ερευνητικό εργαλείο

Ως ερευνητικό εργαλείο για την παρούσα μελέτη χρησιμοποιήθηκε το «The Royal Free Interview for Religious and Spiritual Beliefs». Το «The Royal Free Interview for Religious and Spiritual Beliefs» αξιολογεί τη φύση και τη δύναμη των πνευματικών

πεποιθήσεων και της πνευματικής πρακτικής και έχει υψηλή αξιοπιστία. Η δύναμη της πνευματικής πεποίθησης εξετάζεται ανεξάρτητα από τη θρησκευτική πίστη. Το ερωτηματολόγιο είναι σύντομο (αποτελείται από 18 ερωτήσεις) και μπορεί εύκολα να συμπληρωθεί από τους περισσότερους ανθρώπους. Το ερωτηματολόγιο αξιολογήθηκε και μερικά χρόνια αργότερα τροποποιήθηκε προκειμένου να γίνει περισσότερο λειτουργικό.^{23,24} Η επιστημονική ομάδα της Δρ. Σαπουτζή αποφάσισε να μεταφράσει στην Ελληνική γλώσσα το "The Royal Free Interview for Religious and Spiritual Beliefs" και να σταθμίσει την αξιοπιστία του, αναζητώντας ένα εργαλείο μέτρησης των πνευματικών και θρησκευτικών πιστεύω στον Ελλαδικό χώρο.²⁵

Αποτελέσματα

Συνολικά προσεγγίσαμε 467 άτομα από τους οποίους οι 393 δέχθηκαν ή ήταν ικανοί να συμπληρώσουν τελικά το ερωτηματολόγιο, χωρίς έγγραφη συγκατάθεση. Το ερωτηματολόγιο αρνήθηκαν να συμπληρώσουν οι εργαζόμενοι σε Μονάδα Εντατικής Θεραπείας σε Γενικό Νοσοκομείο στην περιοχή της Θεσσαλίας, εργαζόμενοι στην τοπική αυτοδιοίκηση αλλά και αρκετοί από τους ασθενείς τους οποίους προσεγγίσαμε. Η μέση ηλικία όσων απάντησαν στο ερωτηματολόγιο ήταν τα

36,39 (SD=14.9) έτη. Από τους 393 συμμετέχοντες οι 149 (37,9%) ήταν άνδρες και οι 244 ήταν γυναίκες σε ποσοστό 62,1%. Η μέση ηλικία των ανδρών ήταν τα 38,2 έτη (SD = 15.34) με μικρότερη ηλικία συμπλήρωσης του ερωτηματολογίου τα 18 έτη και μεγαλύτερη τα 81. Αντίστοιχα, η μέση ηλικία των γυναικών ήταν τα 35,29 έτη (SD= 14.63) με μικρότερη ηλικία συμπλήρωσης του ερωτηματολογίου τα 18 έτη και μεγαλύτερη τα 82. Στην πλειοψηφία τους οι συμμετέχοντες δήλωσαν πως είναι Χριστιανοί Ορθόδοξοι σε ποσοστό 95.9 % (N=351). Ένας δήλωσε πως είναι Μουσουλμάνος (0.3%) ενώ υπήρξε και ένα μικρό ποσοστό (N =2) το οποίο δήλωσε πως πιστεύει στη Αρχαία Ελληνική θρησκεία (Εθνική Μητρώα Πίστη όπως ακριβώς ήταν ο χαρακτηρισμός) και προσδιόρισαν τους εαυτούς τους ως Δωδεκαθεϊστές. Σε εξίσου μικρά ποσοστά ήταν όσοι δήλωσαν άθεοι (N=2), αγνωστικιστές (N=1) και μυστικιστές (N=1), ενώ οχτώ άτομα (2.2%) δήλωσαν πως δεν ακολουθούν κάποια θρησκεία.

Η οικογενειακή κατάσταση των συμμετεχόντων φαίνεται στον Πίνακα 1

Πίνακας 1

Οικογενειακή κατάσταση	Συχνότητα	Ποσοστό
Έγγαμος -η	178	46.5 %
Διαζευγμένος -η	16	4,2%
Χήρος -α	7	1,8 %
Άγαμος -η	182	47.5%

Από τους 393 συμμετέχοντες, οι 156 (4.7%) δήλωσαν πως ζουν μαζί με το σύντροφό τους, 14 σε διάσταση (4.9%), 77 δήλωσαν πως ζουν με κάποιον άλλο (27%) και 38 (13.3%) πως ζουν μόνοι τους.

Από την επεξεργασία των αποτελεσμάτων πρόκυψε ότι το 62.2% (N=242) δήλωσε πως είναι εργαζόμενοι. Οι υπόλοιποι δήλωσαν άνεργοι (N=19, 4.9%), φοιτητές (N=74, 19%), συνταξιούχοι 8,2% (N=32) και απασχολούμενοι με οικιακά 5,4 % (N= 21). Το μεγαλύτερο ποσοστό από αυτούς που δήλωσαν ότι εργάζονται ανέφερε ότι απασχολείται στον ιδιωτικό τομέα 43% (N = 111), με τους δημοσίους υπαλλήλους να ακολουθούν σε ποσοστό 31.8% (N= 82), οι ελεύθεροι επαγγελματίες σε ποσοστό 21.7% (N=14,2), 6 (2.3%) αγρότες και 3(1.2%) συνταξιούχοι. Όσοι δήλωσαν ότι δεν εργάζονταν την παρούσα στιγμή, ανέφεραν την προηγούμενη εργασία τους από τους οποίους 7 ήταν δημόσιοι υπάλληλοι, 44 ιδιωτικοί υπάλληλοι, 9 αγρότες και 12 ελεύθεροι επαγγελματίες.

1. Η κατανόηση της ζωής σε σχέση με τα θρησκευτικά και πνευματικά πιστεύω

Συνολικά 90 συμμετέχοντες δήλωσαν πως έχουν θρησκευτική κατανόηση της ζωής τους (23%), 46(11,7%) πνευματική κατανόηση της ζωής τους και 226 (57,7%) θρησκευτική και πνευματική κατανόηση. Επίσης σε ποσοστό 7,7% (N= 30) δήλωσαν πως δεν έχουν ούτε θρησκευτική ούτε πνευματική κατανόηση της ζωής τους .

Στην πλειοψηφία τους οι γυναίκες (N=161) δήλωσαν πως έχουν τόσο θρησκευτικά όσο και πνευματικά πιστεύω κάτι που ίσχυσε και στους άνδρες (N=65). Εντύπωση προκαλεί το γεγονός ότι 23 άνδρες και ίδιος αριθμός γυναικών (N=23) δήλωσαν πως έχουν μόνο πνευματική κατανόηση της ζωής τους . Από το σύνολο των 90 ατόμων τα οποία δήλωσαν ότι έχουν θρησκευτική θεώρηση της ζωής τους, οι 50 ήταν γυναίκες και οι 40 άνδρες.

Τριάντα άτομα(7.7%) δήλωσαν πως δεν έχουν ούτε θρησκευτική ούτε πνευματική κατανόηση της ζωής τους (για τους άνδρες N=20, 13.% και για τις γυναίκες N= 10, 4.1%)

2. Η πνευματική κλίμακα του ερωτηματολογίου

Η ανάλυση των δεδομένων της έρευνας έγινε με τη βοήθεια του στατιστικού πακέτου SPSS 12 χρησιμοποιώντας το τεστ

για ανεξάρτητα δείγματα(t-test) και την ανάλυση διακύμανσης προς ένα παράγοντα(one way – anova).

Σύμφωνα με τον King και συν. (1995)^{23,24} την κλίμακα της πνευματικότητας για το "The Royal Free Interview for Religious and Spiritual Beliefs" ερωτηματολόγιο, αποτελούν οι ερωτήσεις :

Ερώτηση 8: αφορά τη δύναμη της πίστης

Ερώτηση 11: αφορά την άσκηση των θρησκευτικών πιστεύω

Ερώτηση 12: αφορά την επιρροή μιας πνευματικής δύναμης ή ισχύος

Ερώτηση 13: αφορά την πίστη σε μια πνευματική δύναμη ή ισχύ η οποία βοηθά τον άνθρωπο να αντεπεξέρχεται στα συμβάντα της ζωής του

Ερώτηση 14: αφορά την πίστη σε μια πνευματική δύναμη ή ισχύ η οποία επηρεάζει τα παγκόσμια γεγονότα

Ερώτηση 15: αφορά την πίστη σε μια πνευματική δύναμη ή ισχύ η οποία επηρεάζει τις φυσικές καταστροφές.

Για να μελετήσουμε την εγκυρότητα της πνευματικής κλίμακας χρησιμοποιήσαμε τη μέθοδο alpha του Cronbach ²⁶ . Η ανάλυση έδειξε ότι η κλίμακα έχει ικανοποιητικό βαθμό αξιοπιστίας $\alpha=0.87$ καθώς το αποδεκτό όριο είναι το 0.70.

Για να εντοπίσουμε πιθανές διαφορές ανάμεσα στα δύο φύλα όσων αφορά τους 6 παράγοντες της πνευματικής κλίμακας χρησιμοποιήσαμε το τεστ για ανεξάρτητα

δείγματα (t-test). Μετά την ανάλυση των δεδομένων βρέθηκε στατιστικά σημαντική διαφορά ως προς τις ερωτήσεις που αφορούν τη δύναμη της πίστης (Q3) $t(252)=2.6, p<0.05$ και την άσκηση των θρησκευτικών πιστεύω(Q7) $t(244)=2.1, p<0.05$. Για να εντοπίσουμε πιθανές διαφορές μεταξύ της άποψης του δείγματος για το εάν έχουν θρησκευτική ή πνευματική κατανόηση της ζωής τους, ως προς τα στοιχεία της πνευματικής κλίμακας χρησιμοποιήσαμε ανάλυση διακύμανσης ως προς ένα παράγοντα (one way – anova).

Η ανάλυση των μεταβλητών έδειξε :

- δύναμη της πίστης:
 $F(3,354)=3.92, p<0.05$
- Άσκηση των θρησκευτικών πιστεύω:
 $F(3,350) =12.47, p<0.001$
- επιρροή μιας πνευματικής δύναμης:
 $F(3,352)=6, p=0.001$
- πίστη σε μια πνευματική δύναμη ή ισχύ η οποία βοηθά τον άνθρωπο να αντεπεξέρχεται στα συμβάντα της ζωής του: $F(3,355)=8.4, p<0.001$
- πίστη σε μια πνευματική δύναμη ή ισχύ η οποία επηρεάζει τα παγκόσμια γεγονότα: $F(3,345)=6.1, p<0.001$
- πίστη σε μια πνευματική δύναμη ή ισχύ η οποία επηρεάζει τις φυσικές καταστροφές:
 $F(3,344)=5.1, p<0.05$

Ακολούθησαν ξεχωριστές αναλύσεις διακύμανσης (one way – ανοva) απ' όπου προέκυψαν στατιστικά σημαντικές διαφορές ανάμεσα στην πρακτική της πίστης και σε όσους εξέφρασαν πνευματική κατανόηση της ζωής τους και σε αυτούς που εξέφρασαν θρησκευτική. Τα άτομα που εξέφρασαν θρησκευτική κατανόηση της ζωής (M=6.3, SD=2.7) σημείωσαν υψηλότερες τιμές στην πρακτική της πίστης από αυτούς που εξέφρασαν πνευματική (M=3.7, SD=2.7). Επίσης βρέθηκε ότι όσοι έχουν τόσο θρησκευτική όσο και πνευματική κατανόηση (M=6.16, SD= 5.8) σημείωσαν υψηλότερες τιμές στην πρακτική της πίστης από αυτούς που εξέφρασαν μόνο πνευματική (M=3.7, SD=2.7).

Χρησιμοποιώντας την ίδια ανάλυση και για της υπόλοιπες ερωτήσεις που αφορούν την πνευματική κλίμακα προέκυψαν τα εξής αποτελέσματα: Όσοι εξέφρασαν τόσο θρησκευτική όσο και πνευματική κατανόηση (M=6.6, SD=6.2) φαίνεται ότι πιστεύουν περισσότερο πως μια πνευματική δύναμη ή ισχύ τους βοηθά να αντεπεξέρχονται στα συμβάντα της ζωής τους από αυτούς που εξέφρασαν μόνο θρησκευτική (M=5.5, SD=4.7) και μόνο πνευματική (M=4.9, SD= 3.9).

Ακόμη, όσοι εξέφρασαν τόσο θρησκευτική όσο και πνευματική κατανόηση (M=6.7, SD= 6.3) φαίνεται ότι πιστεύουν περισσότερο, πως μια πνευματική δύναμη ή ισχύ έξω από

τον εαυτό τους, επηρεάζει τη δύναμή τους να αντεπεξέρχονται στα συμβάντα της ζωής, από αυτούς που εξέφρασαν μόνο θρησκευτική (M=6.2, SD=6.3) και μόνο πνευματική (M=4.4, SD= 3.5).

Επίσης όσοι από το δείγμα εξέφρασαν τόσο θρησκευτική όσο και πνευματική κατανόηση (M=5.2, SD= 4.8) φαίνεται ότι πιστεύουν περισσότερο, πως μια πνευματική δύναμη ή ισχύς έξω από τον εαυτό τους, επηρεάζει τα παγκόσμια γεγονότα από αυτούς που εξέφρασαν μόνο θρησκευτική (M=4, SD=3.2) και μόνο πνευματική (M=3.35, SD= 2.5).

Τέλος όσοι εξέφρασαν τόσο θρησκευτική όσο και πνευματική κατανόηση (M=5.17, SD= 4.7) φαίνεται ότι πιστεύουν περισσότερο, πως μια πνευματική δύναμη ή ισχύς έξω από τον εαυτό τους, επηρεάζει τις φυσικές καταστροφές από αυτούς που εξέφρασαν μόνο πνευματική (M=3, SD= 2.19).

Στον Πίνακα 2 αναφέρεται η καταγωγή των συμμετεχόντων στο ερωτηματολόγιο.

Πίνακας 2

Η καταγωγή των συμμετεχόντων		
	Ποσοστό	Συχνότητα
Από αστική περιοχή:	58.8%	180 άτομα
Από ημιαστική περιοχή:	14.1%	43 άτομα
Από αγροτική περιοχή:	27,1%	83 άτομα

Η ανάλυση διακύμανσης ως προς ένα παράγοντα (one way – anova) έδειξε ότι η δύναμη της πίστης διέφερε στατιστικά σημαντικά ως προς την καταγωγή των ερωτηθέντων $F(2,273)=3.9, p<0.05$. Ακολούθησαν ξεχωριστές αναλύσεις διακύμανσης ανάμεσα στις απαντήσεις για την ερώτηση που αφορά την καταγωγή. Στατιστικά σημαντικές διαφορές υπάρχουν στη μεταβλητή που αφορά τη δύναμη της πίστης, ανάμεσα σε άτομα που κατάγονται από αγροτική και ημιαστική περιοχή. Τα άτομα που κατάγονται από αγροτική περιοχή ($M=7.9, SD=2$) σημείωσαν υψηλότερες τιμές στην ερώτηση που αφορά τη δύναμη της πίστης απ' ό,τι τα άτομα που κατάγονται από ημιαστική περιοχή ($M=6.7, SD=2.5$)

3. Ο ρόλος της προσευχής, του διαλογισμού, του εκκλησιασμού και της μελέτης ιερών βιβλίων.

Η προσευχή φαίνεται ότι διαδραματίζει σημαντικό ρόλο στη ζωή των ανθρώπων. Το 80.6% δήλωσε πως προτιμά να προσεύχεται μόνο του ($N=275$), μαζί με άλλους ανθρώπους το 5.3% ($N=21$) ενώ ένα ποσοστό 5.6% ($N=22$) και με τους δύο τρόπους. Η σημασία της προσευχής φαίνεται και από τις απαντήσεις που δόθηκαν στην ερώτηση για το εάν επικοινωνούν με οποιοδήποτε τρόπο με κάποια πνευματική δύναμη. Σε σύνολο όσων δήλωσαν σίγουροι

($N=114, 32\%$) ή αβέβαιοι ($N=25, 7\%$) ότι επικοινωνούν με κάποια πνευματική δύναμη, 92 άτομα περιέγραψαν πως αυτή η μορφή επικοινωνίας ήταν η προσευχή.

Εντοπίστηκαν επίσης στατιστικά σημαντικές διαφορές ανάμεσα στη σημασία της προσευχής και τους παράγοντες της πνευματικής κλίμακας:

- δύναμη της πίστης: $F(3,346)=11.6, p<0.001$
- Άσκηση των θρησκευτικών πιστεύω: $F(3,347)=4.7, p<0.05$
- επιρροή μιας πνευματικής δύναμης: $F(3,345)=4.6, p<0.05$
- πίστη σε μια πνευματική δύναμη ή ισχύ η οποία βοηθά τον άνθρωπο να αντεπεξέρχεται στα συμβάντα της ζωής του: $F(3,348)=8.5, p<0.001$

Όσοι προσεύχονται μόνοι φαίνεται να έχουν ισχυρότερες θρησκευτικές/ πνευματικές απόψεις για τη ζωή ($M=7.3, SD=2.08$) από αυτούς που δεν προσεύχονται καθόλου ($M=5.7, SD=2.34$). Βρέθηκε επίσης ότι είναι σημαντικότερη η άσκηση των θρησκευτικών πιστεύω όσων προσεύχονται τόσο μόνοι τους όσο και μαζί με άλλους ανθρώπους ($M=7.5, SD=3.41$) από αυτούς που δεν προσεύχονται καθόλου ($M=3.68, SD=2.62$). Όσοι προσεύχονται μόνοι ($M=6.1, SD=3$) φαίνεται να πιστεύουν περισσότερο πως μια πνευματική δύναμη ή ισχύ τους βοηθά να αντεπεξέρχονται στα συμβάντα

της ζωής τους από αυτούς που η προσευχή δεν παίζει κανένα ρόλο στα πιστεύω τους ($M=4,5$, $SD=2.8$). Επίσης, όσοι προσεύχονται μόνοι ($M=6.5$, $SD=2.89$) φαίνεται να πιστεύουν περισσότερο σε μια πνευματική δύναμη η οποία βοηθά τον άνθρωπο να αντεπεξέρχεται στα συμβάντα της ζωής του, από αυτούς που δεν προσεύχονται καθόλου ($M=4.8$ $SD=2.98$).

Σε ποσοστό 8.8%($N=36$) οι συμμετέχοντες δήλωσαν πως δε λαμβάνουν καθόλου μέρος σε τελετουργίες ενώ το 48.2%($N= 120$) δήλωσε πως πηγαίνει μόνο του στην εκκλησία. Σε μικρότερα ποσοστά, 25.7% ($N=64$) ήταν όσοι δήλωσαν ότι λαμβάνουν μέρος σε τελετουργία μαζί με άλλους ανθρώπους.

Από την άλλη πλευρά, σημαντικό ήταν το ποσοστό των ανθρώπων που διαλογίζονται είτε μόνοι τους ($N= 192$, 72.7%), είτε μαζί με άλλους ανθρώπους ($N=14$, 5.3%) είτε και με τους δύο τρόπους ($N=9$, 3.4%). Πέντε άτομα απάντησαν ότι χρησιμοποιούν το διαλογισμό ως μέσο πρακτικής της πίστης τους. Εξίσου μεγάλο ήταν το ποσοστό όσων δήλωσαν ότι το διάβασμα και η μελέτη διαδραματίζει σημαντικό ρόλο στα πιστεύω τους ($N=264$, 87.4%). Στο 79% ($N=199$) κυμάνθηκε το ποσοστό όσων θεώρησαν ότι η επαφή με θρησκευτικούς ηγέτες διαδραματίζει σημαντικό ρόλο στα πιστεύω τους.

4. Οι Επιθανάτιες Εμπειρίες

Δεκαέξι άτομα (4.3%) περιέγραψαν πως βίωσαν μια επιθανάτια εμπειρία, τη στιγμή δηλαδή που πέθαναν και επανήλθαν ενώ εννιά άτομα δήλωσαν αβέβαιοι (2.4%). Εφτά άτομα δήλωσαν πως η εμπειρία αυτή είχε σχέση με κάποιο ατύχημα ή πρόβλημα υγείας. Η ανάλυση διακύμανσης έδειξε ότι η πρακτική της πίστης διέφερε στατιστικά σημαντικά ανάμεσα σε αυτούς που δήλωσαν πως βίωσαν την εμπειρία της μεταθανάτιας εμπειρίας και σε αυτούς που δήλωσαν πως δε τους συνέβη ποτέ ($F(2,340)= 5.78$ $p<0.05$). Φαίνεται μάλιστα πως όσοι δήλωσαν πως βίωσαν την εμπειρία αυτή ($M=7.56, SD =2.68$) σημείωσαν υψηλότερες τιμές στην ερώτηση που αφορά την πρακτική της πίστης από αυτούς που δήλωσαν όχι ($M=5.7$, $SD=2.8$)

5. Μορφή μετά το θάνατο

Το 42.9% ($N= 165$) έφτασε το ποσοστό όσων πιστεύουν ότι υπάρχουμε με κάποια μορφή και μετά το θάνατό μας ενώ δεν πρέπει να αγνοηθεί και το 32.2% ($N=124$) όσων είναι αβέβαιοι.

Για να εντοπίσουμε πιθανές διαφορές μεταξύ της πίστης ότι υπάρχουμε με κάποια μορφή και μετά το θάνατο μας και τα στοιχεία της πνευματικής κλίμακας χρησιμοποιήσαμε ανάλυση διακύμανσης ως προς ένα παράγοντα (one way - anova). Η

ανάλυση των μεταβλητών έδειξε στατιστικά σημαντικές διαφορές:

- δύναμη της πίστης :
 $F(2,350)=7.7$ $p=0.001$
- Άσκηση των θρησκευτικών πιστεύω:
 $F(2,348) =7.3$ $p=0.001$
- επιρροή μιας πνευματικής δύναμης:
 $F(2,352)=28.5$ $p<0.001$
- πίστη σε μια πνευματική δύναμη ή ισχύ η οποία βοηθά τον άνθρωπο να αντεπεξέρχεται στα συμβάντα της ζωής του: $F(2,354)=13.9$ $p<0.001$
- πίστη σε μια πνευματική δύναμη ή ισχύ η οποία επηρεάζει τα παγκόσμια γεγονότα: $F(2,345)=14.7$ $p<0.001$
- πίστη σε μια πνευματική δύναμη ή ισχύ η οποία επηρεάζει τις φυσικές καταστροφές: $F(2,345)=8.2$ $p<0.001$

Από την επεξεργασία φαίνεται πως έχουν ισχυρότερες θρησκευτικές/ πνευματικές απόψεις για της ζωής τους όσοι είναι σίγουροι πως υπάρχουμε με κάποια μορφή και μετά το θάνατο μας ($M=7.7$, $SD=2$) από αυτούς που δεν πιστεύουν στη μετά θάνατον ζωή ($M=6.9$, $SD=2.4$). Επίσης βρέθηκε πως όσοι είναι σίγουροι πως υπάρχουμε με κάποια μορφή και μετά το θάνατό μας ($M=6.4$, $SD=2.7$) θεωρούν σημαντικότερη την άσκηση των θρησκευτικών τους πιστεύω στην καθημερινή τους ζωή, από αυτούς που είναι αβέβαιοι για το αν υπάρχουμε με κάποια μορφή και μετά το θάνατο μας ($M=5.1$, $SD=2.6$).

Αλλά και στην ερώτηση που αφορά την επιρροή μιας πνευματικής δύναμης ή ισχύος στην καθημερινή ζωή του ανθρώπου, όσοι είναι σίγουροι ότι υπάρχουμε με κάποια μορφή μετά το θάνατο μας ($M=7.3$ $SD=2.5$) πιστεύουν περισσότερο σε αυτή την επιρροή από αυτούς που είναι αβέβαιοι για τη μετά θάνατον ζωή ($M=5.3$, $SD=2.9$).

6. Βαθύτερο νόημα στη ζωή

Εντύπωση προκαλεί το ποσοστό όσων δήλωσαν πως έχουν βιώσει μια έντονη εμπειρία κατά τη διάρκεια της οποίας βίωσαν ένα νέο βαθύτερο νόημα στη ζωή τους, ή αισθάνθηκαν πως ενοποιήθηκαν με τον κόσμο ή το σύμπαν. Συγκεκριμένα, 116 άτομα δήλωσαν πως είχαν μια τέτοιου είδους εμπειρία, 40 άτομα δήλωσαν πως ήταν αβέβαιοι ενώ 218 δήλωσαν πως ποτέ δεν είχαν κάποια εμπειρία με την οποία να βίωσαν βαθύτερο νόημα στη ζωή τους. Ένα ποσοστό 39.2% ($N=51$) δήλωσε πως σπάνια έχει βιώσει μια έντονη εμπειρία κατά τη διάρκεια της οποίας αισθάνθηκαν ένα νέο βαθύτερο νόημα στη ζωή τους, ή αισθάνθηκαν πως ενοποιήθηκαν με τον κόσμο ή το σύμπαν. Τριάντα τρία άτομα (25.4%) δήλωσαν πως τέτοιου είδους εμπειρία τους συνέβη μια μόνο φορά ενώ εντύπωση προκαλεί το 35.4% ($N=46$) όσων δήλωσαν πως βιώνουν αυτή την εμπειρία αρκετά συχνά. Πενήντα έξι άτομα (44.1%) δήλωσαν πως η εμπειρία τους αυτή διήρκεσε

κάποια λεπτά, ενώ 45 άτομα (35.4%) ανέφεραν πως διήρκεσε ορισμένα δευτερόλεπτα. Ακριβώς ίδιο ήταν το ποσοστό 10.2% (N=13) όσων δήλωσαν πως η εμπειρία τους διήρκεσε ημέρες και ώρες.

Μετά την ανάλυση διακύμανσης προς ένα παράγοντα εντοπιστήκαν στατιστικά σημαντικές διαφορές ανάμεσα σε όσους πιστεύουν ότι βίωσαν μια έντονη εμπειρία κατά την οποία αισθάνθηκαν ένα νέο νόημα στη ζωή τους και την πνευματική δύναμη που επηρεάζει τα συμβάντα της ζωής ($F(2,343)=5.8$ $p<0.05$). Φαίνεται πως όσοι βίωσαν μια τέτοιου είδους εμπειρία ($M=7, SD=2.7$) να έχουν την τάση να πιστεύουν περισσότερο στην επιρροή μιας πνευματική δύναμη που επηρεάζει τα συμβάντα της ζωής τους, από αυτούς που ήταν αβέβαιοι ($M=5.8, SD=3$).

Συζήτηση

Η διαδικασία του να εξηγήσουμε αυτό που στην πραγματικότητα η πνευματική διάσταση περιβάλλει είναι μια εξαιρετικά επίπονη διαδικασία. Μια σημαντική παρατήρηση που πρέπει να γίνει σε ότι αφορά την έρευνα της πνευματικότητας, είναι ότι επειδή το θέμα είναι αρκετά προσωπικό, ο ερευνητής βρίσκεται αντιμέτωπος με την επιθυμία του δείγματος να είναι σύμφωνο με τον κοινωνικό του περίγυρο. Στην Ελλάδα όπου η Ορθοδοξία είναι η κυρίαρχη θρησκεία (95.9 % οι

Χριστιανοί Ορθόδοξοι στην παρούσα έρευνα) συναντήσαμε αντιδράσεις όταν ζητήσαμε από ορισμένους να συμπληρώσουν το ερωτηματολόγιο και τους διευκρινίσαμε ότι δεν έχει σχέση με την εκκλησία. Παρατηρήσαμε επίσης ότι πάντα υπάρχει ο κίνδυνος να δοθούν απαντήσεις που θεωρούνται πως είναι κοινωνικά μη αποδεκτές.^{27,28} Το φαινόμενο αυτό ονομάστηκε “σύνολο απαντητικών προκαταλήψεων”²⁹ και μπορεί να οφείλεται στο φόβο της κρίσης από τους άλλους. Μπορεί να είναι τόσο ακραίος αυτός ο φόβος, όπως ο φόβος του να διαγνωστεί κάποιος ψυχικά άρρωστος, όπως στις έρευνες όπου μελετούνται εμπειρίες ασθενών που βρίσκονται κοντά στο θάνατο³⁰.

Η κοινωνία αλλάζει με γοργούς ρυθμούς, η τεχνολογία εισέβαλλε στη ζωή των ανθρώπων και κυριάρχησε σε πολλούς τομείς, όμως οι Έλληνες επιμένουν και εξακολουθούν να στηρίζουν παραδοσιακές αξίες. Σε ποσοστό 77% περίπου δήλωσαν πως πηγαίνουν στην εκκλησία και το 79% αναφέρει επαφή με τους θρησκευτικούς ηγέτες. Ο κυρίαρχος ρόλος της θρησκείας στην Ελλάδα είναι διαχρονικός. Μόνο το 2000, όπου είχε προκύψει το θέμα της αναγραφής του θρησκευμένου στις ταυτότητες, γράφτηκαν 650 δημοσιεύματα από τις μεγαλύτερες ημερήσιες εφημερίδες εθνικής εμβέλειας.³¹ Από την παρούσα

μελέτη φαίνεται ότι η άσκηση των θρησκευτικών πιστεύω είναι σημαντικότερη για τις γυναίκες από τους άντρες. Η Linda Woodhead (2001) τονίζει, ότι κατά το παρελθόν, οι γυναίκες αποδέχονταν έναν ιδιαίτερο θρησκευτικό ορισμό του ρόλου τους απέναντι στη σχετική αδιαφορία των ανδρών. Πιστεύει όμως ότι αυτή η άποψη δεν ισχύει πλέον, κυρίως, σε ότι αφορά τη θρησκευτικότητα των νεαρότερων γυναικών³².

Από την έρευνα προέκυψε ότι οι Έλληνες προσεύχονται, σε μεγάλο μάλιστα ποσοστό (91.5%) ενώ παράλληλα θεωρούν την προσευχή ως το σημαντικότερο μέσο επικοινωνίας με κάποια πνευματική δύναμη. Βρέθηκε λοιπόν ότι είναι σημαντικότερη η άσκηση των θρησκευτικών/πνευματικών πιστεύω όσων προσεύχονται σε σχέση με αυτούς που η προσευχή δεν παίζει κανένα ρόλο στα πιστεύω τους. «Πολλοί πολιτισμοί κατονόμασαν και πίστεψαν στη μυστηριώδη θεραπευτική ενέργεια της προσευχής»³³ Το Γαλλικό Θεολογικό Λεξικό του 1971 τονίζει ότι προσευχή που πραγματοποιείται χωρίς πνευματική και ψυχική συμμετοχή δεν είναι αληθινή.³⁴ «Οι άνθρωποι που ισχυρίζονται ότι έχουν μια επαυξημένη πνευματικότητα περιγράφουν την παρουσία μιας ενέργειας, μιας δύναμης- ενός Θεού- πέρα από τους ίδιους. Όσοι νιώθουν την παρουσία αυτή, προσπορίζονται το μεγαλύτερο ιατρικό

όφελος, ανεξαρτήτως από τη θρησκεία τους».³³

Στην παρούσα μελέτη το 57.5% δήλωσε πως έχει τόσο θρησκευτική όσο και πνευματική κατανόηση της ζωής τους. Σε αντίστοιχη έρευνα²⁵ το 2004 στην Ελλάδα το ποσοστό αυτό έφτασε το 61.4%, ενώ στη Γερμανία³⁵ το 2005 το 47%. Πάντως, η εταιρεία δημοσκοπήσεων της Metron Analysis διεξήγαγε το 2003 έρευνα με σκοπό να μετρήσει τη θρησκευτικότητα των Ελλήνων. Τα αποτελέσματά της έδειξαν ότι οι Έλληνες στη συντριπτική τους πλειοψηφία δηλώνουν με ζήλο Χριστιανοί Ορθόδοξοι, αλλά σπανίως διασχίζουν το κατώφλι της εκκλησίας. Στις προτεραιότητες των αξιών η Ορθοδοξία καταλαμβάνει την πέμπτη θέση, ενώ στην έκτη βρίσκεται η θρησκεία, με επιρροή στο 80,5%. Ωστόσο η συχνότητα του εκκλησιασμού αναδεικνύεται ως ο αδύναμος κρίκος της θρησκευτικής συμπεριφοράς. Περισσότερο πιστές στα θρησκευτικά τους καθήκοντα εμφανίζονται οι ηλικιωμένες γυναίκες σε ποσοστό 56,5%. Άντρες και νέοι εμφανίζονται περισσότερο ασυνεπείς.³⁶

Μπορεί τα άτομα που απάντησαν στο ερώτημα για τις μεταθανάτιες εμπειρίες να ήταν λίγα (N=16), προσέθεσαν όμως με τις μαρτυρίες τους ένα ακόμη κομμάτι στη πολύπλοκη "χαρτογράφηση του θέματος". Το θέμα των μεταθανάτιων εμπειριών δεν ανήκει πλέον αποκλειστικά στο μεταφυσικό ερευνητικό πεδίο. Βρέθηκε μάλιστα πως η

πρακτική της πίστης διέφερε στατιστικά σημαντικά ανάμεσα σε αυτούς που δήλωσαν πως βίωσαν την εμπειρία της μεταθανάτιας εμπειρίας, σημείωσαν υψηλότερες τιμές στο μέσο όρο, και σε αυτούς που δήλωσαν πως δε τους συνέβη ποτέ. Ο οργανισμός δημοσκοπήσεων Gallup έπειτα από έρευνα κατέληξε στο συμπέρασμα ότι περίπου οχτώ εκατομμύρια Βορειοαμερικανοί είχαν κάποια επιθανάτια εμπειρία. Η ερώτηση που τέθηκε ήταν η εξής: «Βρεθήκατε ποτέ στο χείλος του θανάτου και, αν ναι, είχατε κάποια ασυνήθιστη εμπειρία;»³⁷

Από την παρούσα έρευνα φαίνεται πως όσοι είναι σίγουροι πως υπάρχουμε με κάποια μορφή και μετά το θάνατο μας ($M=7.7$, $SD=2$) έχουν ισχυρότερες θρησκευτικές/πνευματικές απόψεις για της ζωής τους από αυτούς που δεν πιστεύουν στη μετά θάνατον ζωή ($M=6.9$, $SD=2.4$). Η πνευματική και θρησκευτική λειτουργία δημιουργεί στον άνθρωπο μια έμφυτη πίστη στα υπερφυσικά όντα, σε μια ψυχή και στη συνέχεια αυτής της ψυχής στη μέλλουσα ζωή.³⁸ Ο Koenig (2000) τονίζει ότι η πίστη στο Θεό ή στη μετά θάνατον ζωή δίνει νόημα και μειώνει την αίσθηση ότι ο άνθρωπος είναι μόνος του στον κόσμο.³⁹

Η μελέτη των Stack και Wasserman(1992) ανακάλυψε ότι η πίστη στη μετά θάνατον ζωή βοηθά στην καταπολέμηση των αυτοκαταστροφικών τάσεων. Κατά τα φαινόμενα, όσοι δεν πιστεύουν σε μια

πνευματική πραγματικότητα είναι πιο επιρρεπείς στις αυτοκαταστροφικές συμπεριφορές από όσους πιστεύουν.⁴⁰ Σύμφωνα με την εταιρεία δημοσκοπήσεων ICM με έδρα της τη Βρετανία, σε δημοσκόπηση που διεξαχθεί τον Ιανουάριο του 2004 βρήκε ότι το 91 % των Αμερικανών πιστεύουν στο υπερφυσικό στοιχείο, το 74% σε μια μέλλουσα ζωή ενώ το 82% θεωρεί ότι η πίστη σε ένα Θεό ή μια ανώτερη δύναμη σε κάνει «καλύτερο άνθρωπο».³⁸ Εντύπωση προκαλεί το 71% των ερωτηθέντων που ισχυρίστηκαν ότι «θα πέθαιναν για το Θεό ή την πίστη τους». Αντίθετα, μόνο το 5% των Αμερικανών δήλωσε πως δεν πιστεύουν στο Θεό ή σε μια ανώτερη δύναμη.³⁷

Ωστόσο, άλλο πράγμα η πίστη στην ύπαρξη μιας πνευματικής πραγματικότητας και άλλο η βίωσή της. Γι' αυτόν το λόγο, η πνευματική εμπειρία περιγράφεται από αυτούς που την έχουν βιώσει ως ένα αίσθημα «ευφορίας», «ευδαιμονίας», «παραφοράς» ή «γαλήνης». Στην παρούσα μελέτη το 31% δήλωσε πως είχε κάποια εμπειρία με την οποία να βίωσε βαθύτερο νόημα στη ζωή του. Έχει πάντως περιγραφεί ότι η πνευματικότητα είναι παρούσα τόσο στους θρησκευόμενους όσο και στους άθεους.^{41,42} Η ίδια κατάσταση ισχύει και για την πίστη. Οι βαθιά θρησκευόμενοι και οι βαθιά άθεοι νιώθουν λιγότερο φόβο από τους άλλους, ενώ εκείνοι που φοβούνται περισσότερο είναι όσοι είναι

αβέβαιοι ή δεν έχουν συγκεκριμένες πεποιθήσεις ως προς τη θρησκεία.^{39,43} Φαίνεται δηλαδή ότι είναι καλύτερα να πιστεύει κανείς σε κάτι ή σε τίποτα.

Προτάσεις – συμπεράσματα

Για να αντιληφθεί κάποιος τη σημασία της πνευματικότητας πρέπει να αναλογιστεί τι θα γινόταν αν έπρεπε να στερήσουμε από ένα μέσο άτομο τη θρησκευτική και πνευματική του πίστη. Ας αναλογιστεί επίσης κάποιος το κέρδος που θα προέκυπτε από την αποδοχή της πνευματικότητας και του Θεού με την επιστημονική τους ερμηνεία. Είναι γεγονός πάντως ότι δεν μπορούμε να αποδείξουμε ότι δεν υπάρχει πνευματική πραγματικότητα. Από την άλλη, προκειμένου να τεκμηριωθεί τόσο η ύπαρξη αλλά και ο διαχωρισμός μεταξύ της πνευματικότητας και της θρησκευτικότητας, πρέπει να γίνει κατανοητό ότι συνήθως λειτουργούν συμπληρωματικά και μπορεί κανείς να έχει οποιονδήποτε συνδυασμό αυτών των δύο. Μπορεί να γεννηθεί κανείς με υποαναπτυγμένη θρησκευτικότητα, αλλά να έχει υπεραναπτυγμένη πνευματικότητα. Ένα τέτοιο άτομο μπορεί να μην έχει την τάση να πηγαίνει στην εκκλησία ή να διαβάζει θρησκευτικά βιβλία, μπορεί ωστόσο να είναι πολύ πνευματικό και με αναπτυγμένη την αίσθηση του «υπερβατικού» και του «υπερφυσικού».

Υπάρχουν όμως και εκείνοι που είναι πολύ θρήσκοι και καθόλου πνευματικοί.

Το ζήτημα της πνευματικότητας έχει έντονο επιστημονικό υπόβαθρο, γι αυτό και προτείνουμε την ανάπτυξη της έρευνας στο πεδίο αυτό αφού αξίζει κάθε βαθμό αξιοπιστίας.

ΒΙΒΛΙΟΓΡΑΦΙΑ

1. Wilson EO. On human nature. Bantam Books. 1976
2. Dickinson C. The Search for spiritual meaning. American Journal of Nursing 1975, 75 (10): 1789 – 1793.
3. Harrison J, Burnard P. Spirituality and nursing practice Anebury, Aldershot 1993
4. Dyson J, Cobb M, Forman B. The meaning of spirituality: a literature review. J Adv Nursing 1997;26: 1183)
5. Narayanaswamy A. A review of spirituality as applicable to nursing. Int J Nurs Stud 1999;36: 117-25
6. Culliford L. Spiritual values and skills are increasingly recognised as necessary aspects of clinical care. BMJ. 2002 December 21; 325(7378): 1434–1435.
7. Simpson JA, Weiner ESC, eds. The Oxford English Dictionary, 2nd edn, vol. XVI:. Oxford: Clarendon Press, 1989: 251-9.

8. Μπαμπινιώτης Γ. Λεξικό για το σχολείο και το γραφείο. Κέντρο Λεξικολογίας.2004
9. Dickinson C. The Search for spiritual meaning. *American Journal of Nursing* 1975, 75 (10): 1789 – 1793.
10. Athar Yawar, John J R Spirituality in medicine: what is to be done? *Soc Med.* 2001 October; 94(10): 529–533
11. Sulmasy DP. A biopsychosocial-spiritual model for the care of patients at the end of life. *Gerontologist.* 2002;42 Spec No 3:24–33.
12. Miller MA. Culture, spirituality, and women's health. *J Obstet Gynecol Neonatal Nurs.* 1995;24:257–2 .
13. Carson B. Spiritual dimension of nursing practice. Philadelphia: WB Saunders 1989; 26.
14. Kotrotsiou-Barbouta E, Sapountzi-Krepia D, Roupa-Darivaki Z, Psychogiou M, Dimitriadou A, Paralikas T, Tzounis T, Sgantzos M. The meaning of spirituality as perceived by hospitalized elderly people in a small city of Greece. *ICUS Nurs Web J.* Issue 28, Oct- Dec 2006
15. Barnes, P, Powell-Griner E, McFann, K, Nahin, R. Complementary and alternative medicine use among adults: United States, 2002. 2004. CDC advance data: From vital and health statistics, 343 (May 27). Retrieved November 16, 2005
16. Willard D. What makes spirituality Christian? *Christianity Today.* September 24, 1990; 26–27
17. Shelly A, Miller B. Called to Care: A Christian Theology of Nursing. Downers Grove, Ill: InterVarsity; 1999
18. Shuman J, Meador G. Heal Thyself: Spirituality, Medicine, and the Distortion of Christianity. New York: Oxford University Press; 2003.
19. Murray RB, Zentner JP. Nursing concepts for health promotion. London: Prentice Hall; 1989.
20. May C, Mead N. Patient-centeredness: a history. In: Dowrick C, Frith L, eds. *General Practice and Ethics: Uncertainty and Responsibility.* London: Routledge, 1999; 76-90.
21. Al-Haddad. The Book of Assistance. (transl. M Al-Badawi). London: Quilliam Press, 1989; 111-14.
22. Kirschner M. Spirituality And Health. *Am J Public Health.* 2003 February; 93(2): 185.
23. King M, Speck P, Thomas A: The royal free interview for spiritual and religious beliefs: development and validation of a Selfreport version. *Psychol Med* 2001.31(6):1015-1023.
24. King M, Speck P, Thomas A: The Royal Free Interview for religious and

- spiritual beliefs: development and standardization. *Psychol Med* 1995. 25:1125-1134.
25. Sapountzi-Krepia D, Raftopoulos V, Sgantzos M, Kotrotsiou E, Roupa – Darivaki Z, Sotiropoulou K, Ntourou I, Dimitriadou A. Validation and test – retest reliability of the the Royal Free Interview for Spiritual and Religious Beliefs when adapted to Greek population. *Annals of General Psychiatry* 2005. 4:6
26. Cronbach LJ: Coefficient alpha and the internal structure of tests. *Psychometrika* 1951. 16:297-335.
27. Barribal KL, While A. Collecting Data using a semi-structured interview: a discussion paper. *Journal of Advanced Nursing* 1994 19:328-335
28. Greyson B. Reduced death threat in near death experiences. *Death Studies* 1992
29. Cumming A. Patients access to hospital chaplains. *Nursing Standard* 1993. 8(13/14): 30-31
30. Loader S. Heaven can wait. *Professional nurse* 1990 5(9): 458-463
31. Λίποβατς Θ, Δεμερτζής Ν, Γεωργιάδου Β. Θρησκείες και πολιτική στη νεωτερικότητα. Εκδ Κριτική 2002; (2) 174-182
32. Woodhead L. Religion in the Modern World: The role of Women. Routledge. London 2001
33. Benson H. Timeless Healing. Scribner. 1996. 157
34. Vocabulaire de theologie biblique. 3rd edition. Les editions du cerf. 1971.
35. Büssing A, Matthiessen PF, Ostermann T. Engagement of patients in religious and spiritual practices: Confirmatory results with the SpREUK-P 1.1 questionnaire as a tool of quality of life research. *Health Qual Life Outcomes*. 2005; 3: 53.
36. Γκάλοπ της Metron Analysis: Συχνότητα εκκλησιασμού. Έθνος της Κυριακής, 2003
37. Gallup G, Lindsay M. Surveying the Religious Landscape. Harrisburg PA: Morehouse Publishing. 1999
38. Μάθιου Α. Ο Θεός στον εγκέφαλο. Μια επιστημονική ερμηνεία του Θεού και της Θρησκευτικότητας. (μεταφρ Τζούμα Βικτωρία) εκδ. ΑΒΓΟ. 2007
39. Koenig H.G. Religion, Spirituality and Medicine. Application to Clinical Practice. 2000 , 1708 – 1728
40. Stack S, Wasserman I. The Effect of Religion on Suicide. *Journal for the Scientific Study of Religion* .1992: 31,457-466.
41. Misiak H, Sexton VS. Phenomenological, existential and

humanistic psychologies: a historical survey. Grone and Stratton London 1973

42. Ozinga JR. Communism the story of the idea and implantation, 2nd edn Prentice Hall, New Jersey 1991

43. Bond M. The keys Of Happiness. BHMA Science. 2003